

Zelfdoding in de Griekse roman

Antieke zelfmoordideologie in vijf liefdesverhalen

JULIE VAN PELT¹

Νομίζω δὲ καὶ τὸ τελευταῖον τοῦτο σύγγραμμα τοῖς ἀναγι-
νώσκουσιν ἥδιστον γενήσεσθαι: καθάρσιον γὰρ ἔστι τῶν ἐν τοῖς
πρώτοις σκυθρωπῶν. οὐκέτι ληστεία καὶ δουλεία καὶ δίκη καὶ
μάχη καὶ ἀποκατέρησις καὶ πόλεμος καὶ ἄλωσις, ἀλλ' ἔρωτες
δίκαιοι ἐν τούτῳ <καὶ> νόμιμοι γάμοι.' (Chariton 8.1.4)

Ik denk dat dit laatste deel ook voor de lezers het aangenaamst zal zijn, want het vormt een tegenwicht voor de ellende uit de vorige boeken. Er is geen sprake meer van ontvoering, slavernij, rechtspraak, strijd, hongerdood, oorlog en verovering, maar van oprechte liefde en een wettig huwelijk. (Van Opstall 1998: 132)

Met de 'Griekse roman' wordt een genre aangeduid dat bloeide tussen de 1ste en de 4de eeuw van onze tijdrekening. Het gaat om fictionele prozateksten van zekere lengte, die het verhaal van twee jonge geliefden vertellen. Omwille van deze eigenschappen kende de moderne wetenschap de term 'roman' toe aan het genre, een anachronistische benaming: in de oudheid had men namelijk geen specialistische term voor dit genre, maar werd er simpelweg naar de verhalen verwezen als *plasmatica* ('verzonnen dingen') (Hägg 1983: 1-4). Het ongunstige oordeel van de antieke intellectuelen werd nagevolgd door de 19de-eeuwse tekstcritici, die de Griekse roman als minderwaardige literatuur bestempelden omwille van haar frivole inhoud en stereotiepe plotlijn; een jongen en een meisje, beide van voorname komaf en uitzonderlijk mooi, ontmoeten elkaar en worden op slag verliefd, maar het Lot drijft hen uit elkaar, en na een zee van avonturen en zwerftochten wordt het liefdespaar

¹ Dit artikel is gebaseerd op een masterscriptie die ik indiende in 2014 en schreef onder de begeleiding van prof. Koen De Temmerman. Ik wil prof. De Temmerman bedanken voor zijn adviezen, correcties en feedback bij de totstandkoming van dit artikel.

uiteindelijk herenigd. De 20ste eeuw bracht verandering in de *communis opinio*. Wetenschappers erkenden nu de literaire verfijndheid van de romans, en er kwam een enorme beweging aan nieuw onderzoek naar deze teksten op gang. Toch is één van de belangrijkste thema's in de Griekse romans nog amper systematisch bestudeerd: zelfmoord.² Wanneer de held(inn)en van het verhaal geconfronteerd worden met moeilijkheden en de hoop verliezen, uitten ze steeds weer een vurige wens om te sterven. Vaak gaat dit gepaard met effectieve pogingen om zich het leven te ontnemen. Daarnaast ondernemen ook de nevenpersonages regelmatig al dan niet succesvolle zelfmoordacties. Het thema van zelfdoding is dus alomtegenwoordig in de bewaarde romans, en bovendien wijst de aanwezigheid van dit thema in kortere fragmenten van niet integraal bewaarde teksten er eveneens op dat het om een onmisbaar genretopos gaat. Dit artikel behandelt echter enkel de functionering van het zelfmoordtopos in de vijf integraal bewaarde (en daarom canoëniek genoemde) Griekse romans: Charitons *Chaireas en Kallirhoe*, Xenophons *Ephesiaka*, Achilles Tatius' *Leukippe en Kleitophon*, Longos' *Daphnis en Chloë* en tenslotte Heliodoros' *Aithiopika*.³

In dit artikel zullen we nagaan op welke manier deze vijf romans het zelfmoordtopos invullen, waarom het een veelvoorkomend thema is, en tot welke narratieve en literaire doelen dit thema leidt. Hiertoe maak ik gebruik van de methode van het *New Historicism*, die bekend werd in de jaren '80 dankzij het werk van Stephen Greenblatt. Deze literatuurtheorie bestudeert teksten in relatie tot hun socio-culturele context en gaat uit van een dialogische relatie tussen beide. Volgens Greenblatt is een literaire tekst een plaats van culturele bemiddeling, waarbij contemporaine ideologieën literaire creaties binnendringen, maar waarbij dit niet resulteert in een louter passieve reflectie, maar in een creatieve bemiddeling van deze idealen (Greenblatt 1988: 1-8). In wat volgt zullen we dus nagaan of bepaalde antieke idealen en culturele noties rond zelfmoord terug te vinden zijn in de Griekse romans én op welke manier de romans die idealen ook hertekenen en/of instrumentaliseren, om uiteindelijk de literaire doelen van het genre te dienen.

² Er bestaat slechts één publicatie die het zelfmoordthema in de romans omstandig bestudeert, Suzanne MacAlister's monografie *Dreams and Suicides* (1996). In dit boek bestudeert MacAlister aan de hand van Bakhtin's chronotoopconcept de romans als een weerspiegeling van de sociale realiteit. In dit artikel probeer ik verder te gaan door de literaire mechanismen en narratieve strategieën te belichten die zorgen voor een creatieve omgang met culturele idealen.

³ De gebruikte edities zijn Reardon (2004), Dalmeyda (1926), Vilborg (1955), Dalmeyda (1971) en Rattenbury, Lumb & Maillon (1935-1943).

Eer en schande: kuis vrouwen en bedrogen mannen

Het antieke denken rond zelfdoding kent vele, soms tegenstrijdige gedaantes. Bovendien bezit de Griekse taal geen eenduidige term om het fenomeen ‘zelfmoord’ te omvatten.⁴ Ondanks deze ambiguïteit wordt het antiek zelfmoordbegrip toch duidelijk beheerst door traditionele idealen van eer en schande die de kern van de antieke samenleving vormen (Whelan 1993: 513). In een dergelijke *shame culture* is het van cruciaal belang om publiek aanzien te verwerven en wordt zelfdoding beschouwd als een legitieme manier om te ontsnappen aan oneer of schande. De grootschalige studie van Anton Van Hooff (1990) toont aan dat zelfmoord doorgaans positief geëvalueerd werd wanneer men deze daad kon interpreteren als een poging om de eigen eer te redden. Het verhaal van Ajax levert een bekend voorbeeld van hoe de antieke samenleving zelfdoding en noties van eer en schande gekoppeld wenste te zien: volgens Elise Garrison moeten we zijn zelfmoord begrijpen als een manier om de maatschappelijke waarden van eer opnieuw scherp te stellen, nadat deze verbroken zijn doordat de wapenrusting van Achilles, die hem rechtmatig toekomt, aan Odysseus wordt toegekend (1991: 23). Een ander beroemd zelfmoordgeval uit de oudheid illustreert eveneens dat zelfdoding een manier was om zich te re-integreren in de samenleving. Lucretia, een Romeinse matrone, zou volgens de overlevering zichzelf hebben neergestoken nadat ze het slachtoffer werd van verkrachting.⁵ Haar zelfgekozen dood betekende de redding van haar positie als eerbare vrouw in een samenleving die kuisheid als de belangrijkste vrouwelijke deugd beschouwt en het verlies van kuisheid onverbiddelijk bestraft met verlies van aanzien (Pomeroy 1975: 86).

Het discours van eer en schande duikt ook op in de Griekse liefdesromans. Zo is, bijvoorbeeld, voor de vrouwelijke protagonist de bedreiging van haar kuisheid de meest voorkomende motivatie om zelfmoord te overwegen. Gescheiden van haar rechtmatige echtgenoot, wordt de heldin verscheidene malen geconfronteerd met lustige minnaars, waarbij ze telkens dreigt zich het leven te zullen ontnemen om aan dit lot te ontsnappen. Wederzijdse trouw en het behoud van kuisheid zijn kernthema’s in het antieke romangenre, maar wanneer die ook systematisch gekoppeld worden aan suïcidale intenties, herkennen we dezelfde zelfmoordideologie als in het spel was bij de Lucretia-

⁴ Zie Van Hooff (1990: 243) voor een uitgebreide lijst van eufemistische omschrijvingen waarmee zelfmoord kon worden aangeduid.

⁵ Lucretia was een historische figuur, waarrond een legendarische verhaaltentoonstelling is ontstaan. Waarschijnlijk stierf ze rond 510 v.C. De belangrijkste antieke bronnen zijn Dionysios van Halicarnasus’ *Antiquitates Romanae* (IV, 64-85) en Titus Livius’ *Ab Urbe Condita* (I.57-60).

legende. Bovendien drukken de heldinnen hun zelfmoordwens vaak uit in termen die doen denken aan een retoriek van eer en schande. Wanneer Kallirhoe, bijvoorbeeld, in het zesde boek van Charitons roman, te horen krijgt dat de Perzische koning verliefd is op haar, dan roept ze uit bij zichzelf:

ἄγε δὴ, Καλλιρόη, βούλευσαι τι γενναῖον, Ἑρμοκράτους ἄξιον ἀπόσφαζον σεαυτήν. (Chariton 6.6.5)

Vooruit Kallirhoë, verzin iets edels, iets wat Hermokrates waardig is: steek jezelf dood! (Van Opstall 1998: 116)

In het vooruitzicht van het liefdesoffensief van de Perzische koning overweegt Kallirhoe om zichzelf te beroven van het leven, een daad die ze γενναῖον ('nobel') noemt en waarmee ze de naam van haar vader, Hermokrates, eer meent te bewijzen. De tekst lijkt hier dus te impliceren dat Kallirhoe, door zelfmoord te overwegen op het moment dat haar kuisheid op het spel staat, de sociale code van eer en schande in acht neemt. Toch wijst een meer omstandige lezing van deze passage erop dat publiek aanzien niet de enige reden is waarom Kallirhoe zelfmoord overweegt. Haar wanhoop gaat gepaard met een emotionele uitbarsting waarin ze een lange opsomming geeft van alle vreselijke lotgevallen die ze doorheen de roman reeds te verduren kreeg; de liefde van de koning noemt ze echter het allerzwaarst om te dragen (πάντων δέ μοι βαρύτερον ὁ ἔρωσ ὁ βασιλέως). Bovendien verraden de woorden van Kallirhoe dat er ook nog een andere reden is waarom ze zelfmoord overweegt:

καὶ οὕτω λέγω τὴν τοῦ βασιλέως ὀργὴν φοβερωτέραν ἡγοῦμαι τὴν τῆς βασιλίδος ζηλοτυπίαν. ἦν οὐκ ἤνεγκε Χαιρέας, ἀνὴρ Ἕλληνας, τί ποιήσει γυναῖκα καὶ δέσποιναν βάρβαρον; (Chariton 6.6.5)

En dan heb ik het nog niet eens over de woede van de koning, want nog angstaanjagender vind ik de jaloezie van de koningin – een gevoel dat zelfs Chaireas niet kon verdragen, nog wel een Griekse man. Waartoe is een oosterse vrouw en vorstin in staat? (Van Opstall 1998: 116)

Kallirhoe's wanhoop is, ten slotte, dus ook ingegeven door angst. Enerzijds is ze bang voor de woede van de koning indien ze niet ingaat op zijn avances, maar anderzijds vreest ze de jaloerse koningin indien ze dit wel doet. Wat ze ook doet, ze zal niet gespaard blijven. In dergelijke onmogelijke situatie lijkt

zelfmoord inderdaad een aantrekkelijke uitweg. En toch. Ondanks de vele zelfmoordmotieven die we terugvinden in Kallirhoe's directe rede, besluit ze uiteindelijk om te blijven leven:

ἀλλὰ μήπω· μέχρι γὰρ νῦν ὁμίλια πρώτη καὶ παρ' εὐνούχου· ἂν δὲ βιαιότερόν τι γένηται, τότε ἔσται σοι καιρὸς ἐπιδειῖσαι Χαιρέα παρόντι τὴν πίστιν. (Chariton 6.6.5)

Nee, nog niet, want tot nu toe ben je pas één keer benaderd, slechts door een eunuch. Wanneer er iets ingrijpenders gebeurt, is dat het moment om je trouw aan Chaireas in zijn bijzijn te tonen. (Van Opstall 1998, 115-116)

Kallirhoe bedenkt zich en besluit om voorlopig maar geen zelfmoord te plegen. Nu ontdekken we de ware drijfveren die schuilgaan achter haar daden. Haar zelfmoord zou in de eerste plaats een manier zijn om trouw te blijven aan haar geliefde echtgenoot. Maar aangezien ze voorlopig nog steeds hoop heeft om aan de liefde van de koning te ontsnappen en herenigd te worden met Chaireas, blijft ze in leven. Hier, net als bij de meeste zelfmoordscènes van protagonisten (zowel mannen als vrouwen), staat het eigen leven (en sterven) dus volledig in teken van de ander: de beslissing om (al dan niet) zelfmoord te plegen wordt bepaald door de liefdesband tussen de twee romanhelden. Wanneer één van beide er bijvoorbeeld van overtuigd is dat de ander niet meer leeft, of dat de ander niet meer van hem/haar houdt, dan is het ultieme doel van wettig huwelijk buiten bereik en heeft het leven geen zin meer.⁶ Net zo betekent het verlies van kuisheid voor de vrouwelijke protagonist het einde van haar vooruitzichten op een happy end. In het voorbeeld van Kallirhoe waren het precies die vooruitzichten die haar deden afzien van zelfmoord, ondanks de vele andere, overtuigende redenen om uit het leven te stappen, waaronder motieven van eer en aanzien. Zelfs de traditionele waarden van de *shame culture* worden overheerst door haar liefde voor Chaireas. Het eerbaarheiddiscours is dus wel aanwezig, maar het is ingezet in functie van één van de belangrijkste thema's van het genre en moet de voorwaardelijkheid van het leven van de heldin benadrukken.

Dat het eigen leven en sterven afhangt van de ander geldt, zoals gezegd, ook voor de mannelijke helden van de romans. Zo probeert Chaireas zich

⁶ Voorbeelden van gevallen waarbij één van de protagonisten zelfmoord wil plegen omdat hij/zij denkt dat de ander niet meer leeft zijn: Char. 1.5.2-4, Char. 3.3.1-6, Char. 3.7.6, Char. 3.10.4, X. Eph. 3.5.7, X. Eph. 3.10.3, Ach. Tat. 3.16.2, Ach. Tat. 7.6.1, Hld. 2.1.3-2.2.1, Hld. 2.4.4-2.5.1, Hld. 5.33.1, Hld. 6.5.3 en Hld. 6.8.6.

bijvoorbeeld te verhangen in het vijfde boek van Charitons roman, nadat hij Kallirhoe voor het eerst in lange tijd teruggezien heeft aan het Perzische hof. Daar moet Chaireas het opnemen in een rechtszaak tegen Dionysios, de nieuwe man van Kallirhoe, om uit te maken wie haar rechtmatige echtgenoot is. De korte ontmoeting tussen de twee geliefden verloopt echter niet zoals gehoopt, waarna Chaireas losbarst in een wanhopige monoloog:

Καλλιρόη με ἰδοῦσα οὐ προσήλθεν, οὐ κατεφίλησεν· ἐμοῦ παρεστῶτος ἄλλον ἤδεῖτο. μηδὲν δυσωπείσθω· φθάσω τὴν κρίσιν· οὐ περιμενῶ τέλος ἄδοξον. οἶδα ὅτι μικρὸς ἀνταγωνιστὴς εἰμι Διονυσίου, ξένος ἄνθρωπος καὶ πένης καὶ ἀλλότριος ἦδη. σὺ μὲν εὐτυχίης, ὦ γύναι. (Chariton 5.10.7)

Toen Kallirhoë me zag kwam ze niet op me af, kuste zij me niet. Waar ik bij stond toonde zij respect voor een andere man. Zij hoeft zich nergens meer voor te schamen; ik zal de rechtszaak voor zijn. Ik ga geen roemloos einde zitten afwachten. Ik weet dat ik als tegenspeler van Dionysios niet serieus te nemen ben, als buitenlander, als arm man; en bovendien ben ik al van Kallirhoë vervreemd. Word jij maar gelukkig, mijn vrouw. (Van Opstall 1998: 106)

De woorden van Chaireas verraden opnieuw een retoriek van eer en schande: door zelfmoord te plegen wil hij een roemloos einde (τέλος ἄδοξον) vermijden. Bovendien lijkt het erop dat hij ook werkelijk vreest om de rechtszaak te zullen verliezen van Dionysios, die hij een sterkere tegenstander noemt. Dit risico wil hij niet nemen en dus is het beter om nu te sterven, wanneer er nog niks beslist is en hij de eer aan zichzelf kan houden. Hij kust de strop die toestaat dat hij overwint (νικῶ). Toch blijkt uit de rest van de passage dat Chaireas ook andere redenen heeft om zelfmoord te overwegen; hij is niet enkel bang dat de koning Kallirhoe aan Dionysios zal toewijzen, hij is ook bang dat Kallirhoe zelf misschien wel voor Dionysios kiest. Chaireas vraagt van Kallirhoe een ‘laatste gunst’: “Als ik dood ben, kom dan naar mijn dode lichaam en huil, als je daartoe in staat bent. [...] Zeg dan terwijl je je over mijn grafzerk buigt: ‘Je bent nu echt weg, Chaireas. Nu ben je gestorven. Maar ik zou je boven de koning hebben verkozen’” (Van Opstall 1998, 106). Deze woorden geven Chaireas’ diepste emoties weer, aangezien ze binnen de directe narratieve context geen betekenis hebben: ten eerste kan Chaireas onmogelijk van Kallirhoe verlangen dat ze hem deze gunst verleent, aangezien ze niet aanwezig is om het te horen. Ten tweede houdt Chaireas er geen rekening mee dat Kallirhoe geen beslissingsrecht heeft om te kiezen tussen

beide mannen, maar zelf onderhevig is aan het oordeel van de Perzische koning. Wat Chaireas dus tot zelfmoord drijft is niet zozeer zijn onzekerheid over de uitkomst van de rechtszaak, maar zijn onzekerheid over Kallirhoe's gevoelens: hij sterft liever onmiddellijk met de kans dat Kallirhoe wel nog van hem houdt, dan te leven met de kans dat ze niet meer van hem houdt. Net als in het voorbeeld van Kallirhoe (6.6, supra), weegt het liefdesmotief dus door.

Vrije wil

De antieke samenleving accepteerde zelfmoord als een legitieme uitweg uit een schandelijke situatie, om zo je persoonlijke aanzien te redden. Zelfmoord kon echter ook veroordeeld worden, wanneer die gemotiveerd was vanuit angst of lafheid, bijvoorbeeld om bestraffing te ontlopen. In de oudheid was het dus vooral belangrijk dat zelfmoord een bewuste en weloverwogen keuze was, geen haastige en laffe daad (Garrison 1991: 33). In het eerste geval bevestigt de zelfdoding namelijk de standvastige en krachtige wil van het vrije en rationele individu, terwijl in het laatste geval de daad blijk geeft van een slappe geesteshouding en het slaafs navolgen van irrationele impulsen.

Ook al zijn de helden en heldinnen van de romans doorgaans sterk overtuigd van hun wens om te sterven, toch kunnen we hun zelfmoordacties bezwaarlijk beschouwen als een bevestiging van hun vrije wil en daadkrachtige geest aangezien de zelfmoord uiteindelijk nooit doorgaat. Steeds weer valt een goede vriend van de protagonist op het cruciale moment binnen, of doet er zich een gebeurtenis voor waardoor de zelfmoordplannen van de held(in) worden getart. Dit heeft te maken met de manier waarop het verhaal in de romans is opgezet: de verhaalloop wordt gestuurd door een bovenmenselijke kracht, die vaak *Pronoia* ('Voorzienigheid') wordt genoemd (bv. in Char. 3.3.12), maar ook, en niet toevallig, vereenzelvigd wordt met Eros of Aphrodite. Het is de god van de liefde die in Xenophons roman de hele plot in gang zet wanneer hij beslist om de goddeloze Habrokomes te straffen, en het is Aphrodite geweest, zo vernemen we aan het einde van Charitons roman, die verantwoordelijk was voor de avonturen van de helden omdat ze Chaireas een lesje wilde leren. In de hele roman ligt het lot van de personages verankerd in haar goddelijke plan, waartegen de mens machteloos staat. In dergelijke narratieve omkadering kunnen de personages niet beslissen over hun eigen lot, en dus ook niet over hun leven en sterven. Meer nog, aangezien de reünie van de protagonisten en de overwinning van de liefde voorbestemd zijn volgens het goddelijke plan (en de conventies van het genre), is de zelf-

moord van één van de protagonisten zelfs onmogelijk. Het antiek zelfmoordideaal van vrije wil wordt door de plot-sturende werking van deze hogere macht dus op losse schroeven gezet.

Desalniettemin sluipt het vrijheidsdiscours via andere wegen toch binnen, bijvoorbeeld wanneer Chaireas in boek zes zijn goede vriend Polycharmos verwijten maakt omdat die zijn zelfmoordplannen steeds weer in de weg staat:

Πολυχάρμου δὲ τοῦ φίλου κωλύοντος αὐτὸν ἀποκαρτερεῖν ‘σύ μοι πάντων’ εἶπε ‘πολεμιώτατος ὑπάρχεις φίλου σχήματι · βασανίζομενον γάρ με κατέχεις καὶ ἡδέως κολαζόμενον ὀρᾶς. εἰ δὲ φίλος ἦς, οὐκ ἂν ἐφθόνεις μοι τῆς ἐλευθερίας ὑπὸ δαίμονος κακοῦ τυραννουμένῳ.’ (Chariton 6.2.8-9)

Toen zijn vriend Polycharmos probeerde te voorkomen dat hij van honger omkwam, zei Chaireas: ‘Jij bent me wel het meest vijandig gezind van iedereen, met je zogenaamde vriendschap: je houdt me vast terwijl ik gefolterd word en het doet je genoeg te zien hoe ik gekweld word. Als je een vriend was, zou je me mijn vrijheid niet misgunnen nu ik een speelbal van een kwade macht ben geworden.’ (Van Opstall 1998: 110)

Na deze woorden geeft Chaireas een opsomming van eerdere verhaalinstanties waar hij zelfmoord had willen plegen, maar verhinderd werd door Polycharmos. Vervolgens grijpt hij naar zijn zwaard om een einde te maken aan zijn leven, maar – u raadt het al – Polycharmos houdt hem tegen met geweld. In dergelijke omstandigheden, waarbij de held geen enkele zelfbeschikking geniet, kunnen zijn woorden slechts het verschil maken. Chaireas’ bezorgdheid om het gebrek aan persoonlijke vrijheid verleent zijn zelfmoordwens in ieder geval een rationeel karakter en geeft dus blijk van een morele attitude die de voorkeur kreeg in de Grieks-Romeinse samenleving. Op die manier reflecteert de tekst de antieke zelfmoordideologie én maakt ze er handig gebruik van om een specifiek literair effect te bewerkstelligen: de karakterisering van de protagonist als nobele en moreel hoogstaande held.

Het ene wapen is het andere niet

Net zoals bepaalde motieven om zelfmoord te plegen gunstiger werden ingeschat dan andere in de antieke samenleving, zo werden ook bepaalde methodes en sterfwijzen verkozen boven andere. Het waarom en het hoe zijn

bovendien nauw verbonden in de antieke zelfmoordmoraal. Aangezien zelfdoding als gevolg van een rationele en weloverwogen keuze als prijzenswaardig werd beschouwd, werden die methodes die voor een trage maar zekere dood zorgden, zoals het zwaard, als moreel hoogstaand en nobel gezien (Grisé 1982: 95). Niet toevallig maakten Ajax en Lucretia volgens hun populaire legendes beiden gebruik van deze methode. Daarnaast werd uithongering, ook wel de ‘filosofendood’ genoemd, gezien als een eervolle manier van sterven die langdurige vastberadenheid en zelfcontrole vereist. Daartegenover stonden de methodes die geassocieerd werden met lafheid en onbezonnenheid; methodes die voor een snelle en gemakkelijke dood zorgden, zoals van een afgrond springen (Van Hooff 1990: 73). Verder werd verhanding in het bijzonder als een enorm schandelijke manier van sterven gezien, geassocieerd met de lagere klassen en met slaven (Grisé 1982: 141-49; Van Hooff 1990: 78).

Het cultureel onderscheid tussen eervolle en schandelijke methodes van zelfdoding is duidelijk gereflecteerd in de romans. De meest voorkomende methode bij de protagonisten is het zwaard. In Heliodoros’ roman, bijvoorbeeld, willen Charikleia en Theagenes steeds weer hun toevlucht nemen tot deze nobele uitweg⁷, terwijl de antagonist in het verhaal zichzelf ombrengen op schandelijke wijze. Demainete, de valse stiefmoeder van Knemon, gooit zich bijvoorbeeld van een afgrond wanneer haar bedrog aan het licht is gekomen om zo haar straf te ontlopen (Hld. 1.17.5). Verder verhangt Arsake zich, de vrouw van de Perzische satraap die hopeloos verliefd werd op Theagenes en Charikleia uit de weg wilde ruimen. Beide vrouwen worden direct (door de verteller) en indirect (door hun daden) gekarakteriseerd als moreel minderwaardige vrouwen. De geselecteerde zelfmoordmethode draagt bij aan deze karakterisering.

Nu en dan wordt in de romans het verwachte zelfmoordpatroon, waarbij de helden van het verhaal geassocieerd worden met nobele sterfwijzen en de antagonist met schandelijke zelfmoordmethodes, omgedraaid. De held neemt bijvoorbeeld zijn toevlucht tot een oneervol zelfmoordmiddel of een antagonist wil zelfmoord plegen op een gerespecteerde wijze. Deze gevallen verdienen bijzondere aandacht omdat ze sprekend zijn voor de manier waarop literatuur op vernuftige wijze omspringt met culturele idealen.

We beginnen met een voorbeeld van het eerste type omkering, waarbij één van de protagonisten zelfmoord wil plegen op een oneervolle wijze. In het

⁷ Bijvoorbeeld in Hld. 1.2.4, 1.4.1, 2.2.1, 2.5.1 en 7.25.5. Verder vinden we voorbeelden in Char. 6.2 en Ach. Tat. 3.16.2., waar de held zich van kant wil maken met zijn zwaard.

vierde en laatste boek van Longos' roman staat Daphnis op het punt zichzelf van een klif te werpen wanneer hij een groep mannen op zich af ziet lopen (4.22.2). Hij denkt namelijk dat hij gegrepen zal worden om als slaafje aan de lustige en verwerpelijke Gnathon te worden gegeven, die hem eerder al lastigviel. Wat hij echter niet weet is dat zijn ouders, die arme en simpele herders zijn, zojuist onthuld hebben dan Daphnis eigenlijk een vondeling is, waarna bleek dat de rijke landeigenaar Dionysophanes de echte vader van de romanheld is. Iedereen loopt naar Daphnis toe om hem het goede nieuws te vertellen, maar hij interpreteert de situatie verkeerd en pleegt bijna zelfmoord. De herkenningsscène, waarbij de ware identiteit van één van de helden wordt onthuld of de protagonisten met elkaar of met hun ouders herenigd worden, is een stereotiep element in de Griekse liefdesromans.⁸ Hier wordt het zelfmoordthema bovendien ingezet om dit narratieve culminatiepunt kracht bij te zetten. De specifieke zelfmoordmethode die wordt vermeld onderstreept namelijk de radicale identiteitswissel die de herkenningsscène met zich meebrengt. Vlak voor zijn herkenning gedraagt Daphnis zich volgens de sociale code die past bij wie hij dacht te zijn, een simpele herdersjongen met lage sociale status, maar niet bij wie hij werkelijk is: de zoon van een rijke stedeling. Zijn wanhopige poging onderstreept dus deze totale ommekeer.

Een voorbeeld van het tweede type omkering, waarbij een antagonist geassocieerd wordt met een nobele manier van sterven, vinden we bij Chariton. Aan het begin van het derde boek besluit Dionysios, de man die Kallirhoe kocht als slavin maar uiteindelijk met haar zal trouwen, om de hongerdood te sterven (*ἀποκατερεῖν*) omdat zijn passionele liefde voor haar onbeantwoord blijft. Dat Dionysios, nochtans één van de personages die het geluk en de reünie van de held en heldin in de weg staat, voor een nobele manier van sterven kiest, komt niet geheel onverwacht. In de hele roman wordt Dionysios gekarakteriseerd als een deugdzame man en zelfs een tweede Chaireas (Jones 2012; De Temmerman 2014). Er vallen vele parallellen te trekken tussen beide personages: beide vallen ten prooi aan de innemende schoonheid van Kallirhoe, beide huwen haar en beide moeten voor haar vechten in de Perzische rechtszaak. Bovendien behandelt Dionysios Kallirhoe met respect en eerbiedigt hij haar afkomst als vrijgeboren vrouw uit een hoogstaande familie. Het verwondert dus niet dat ook Kallirhoe zelf een hoge achting krijgt voor Dionysios. Wanneer deze een beroerte krijgt en heel het huis vervuld wordt van verdriet, reageert ook zij niet onbewogen (Char.

⁸ Voor een algemene discussie van dit topos in de romans, zie Montiglio's *Love and Providence* (2013).

3.1.4). Wanneer Dionysios besluit om zelfmoord te plegen, draagt de geselecteerde zelfmoordmethode dus bij aan deze positieve karakterisering.

We kunnen echter nog verder gaan. Deze specifieke zelfmoordmethode kan ook geïnterpreteerd worden als een tactische keuze in Dionysios' situatie. Uithongering is niet enkel een trage manier van sterven, het is ook een publieke manier van sterven, aangezien het de mogelijkheid biedt aan de sociale omgeving van de stervende om nog te interageren met hem en hem eventueel zelfs nog op andere gedachten te brengen (Van Hooff 1990: 45-46). In dit opzicht lijkt Dionysios met zijn zelfmoordactie dus voornamelijk de aandacht van Kallirhoe te willen trekken (hij noemt haar overigens in zijn testament), en legt hij zo emotionele druk op haar om zijn romantisch aanzoek opnieuw in overweging te nemen. Zwicht ze niet, dan ontloopt hij ook meteen de schande en het verdriet van deze afwijzing. Geeft ze echter wel toe, dan bereikt hij wat hij wilde en kan hij opnieuw voor het leven kiezen.

De besproken voorbeelden tonen hoe de Griekse romans zorgvuldig bepaalde zelfmoordmethodes selecteren op basis van culturele connotatie. De omkering van het verwachtingspatroon maakt bovendien in beide gevallen de lezer alert en draagt uiteindelijk bij tot specifieke narratieve of literaire doeleinden.

Conclusie

Zelfmoord duikt continu op in de Griekse liefdesromans. Toch kunnen we ons afvragen waarom het zo'n veelvoorkomend thema is, aangezien de zelfmoordwens van de personages bijna nooit voltrokken wordt (met uitzondering van enkele succesvolle zelfmoordacties van nevenpersonages) en zelfmoord voor de protagonisten sowieso onmogelijk is omwille van de plotsturende, goddelijke macht. Het zelfmoordtopos is echter onontbeerlijk als vertelapparaat om de kernthema's van het genre kracht bij te zetten. Wanneer de protagonisten steeds weer suicidale neigingen vertonen als ze denken dat de liefde voorgoed voorbij is, dan bevestigt dit de diepe en onvoorwaardelijke verbondenheid van de twee geliefden. De manier waarop het zelfmoordtopos ingezet wordt dient dus de narratieve doelen van het genre, en hiertoe maakt deze liefdesliteratuur handig gebruik van culturele idealen rond zelfmoord die ongetwijfeld ingeworteld zaten in het gedachtegoed van de contemporaine lezers. Literatuur staat, net als niet-literaire teksten, nooit los van de sociale waarden en idealen van de omgeving waarin ze is geproduceerd, maar wat eigen is aan literaire werken en andere creatieve kunsten is dat het werk er ook mee in dialoog treedt.

Bibliografie

- Dalmeyda, G. (ed.) 1926. *Xénophon d'Éphèse. Les Éphésiaques ou le roman d'Habrocomès et d'Anthia*. Paris: Les Belles Lettres.
- Dalmeyda, G. (ed.) 1971². *Longos. Pastorales (Daphnis et Chloé)*. Paris: Les Belles Lettres.
- De Temmerman, K. 2014. *Crafting Characters. Heroes and Heroines in the Ancient Greek Novel*. Oxford: Oxford University Press.
- Garrison, E.P. 1991. "Attitudes toward suicide in Ancient Greece", in: *Transactions of the American Philological Association* 121: 1-34.
- Greenblatt, S. 1988. *Shakespearean Negotiations. The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. Oxford: Clarendon Press.
- Grisé, Y. 1982. *Le suicide dans la Rome antique*. Paris: Les Belles Lettres.
- Hägg, T. 1983. *The Novel in Antiquity*. Oxford: Blackwell.
- Jones, M. 2012. *Playing the Man. Performing Masculinities in the Greek Novel*. Oxford: Oxford University Press.
- Létoublon, F. 2006. "La rhétorique du suicide", in: Pouderon, B. & J. Peigney (éds.), *Discours et débats dans l'ancien roman*. Lyon: Publications de la Maison de l'Orient et de la Méditerranée, 263-379.
- MacAlister, S. 1996. *Dreams and suicides. The Greek Novel from Antiquity to the Byzantine Empire*. London / New York: Routledge.
- Montiglio, S. 2013. *Love and Providence. Recognition in the Ancient Novel*. Oxford: Oxford University Press.
- Pomeroy, S.B. 1975. *Goddesses, Whores, Wives, and Slaves: Women in Classical Antiquity*. New York: Schocken Books.
- Rattenbury, R.M., T.W. Lumb (eds.) & J. Maillon (trans.) 1935-1943. *Héliodore. Les Éthiopiennes*. Paris: Collection des Universités de France.
- Reardon, B.P. (ed.) 2004. *Chariton. De Kallirhoe Narrationes Amatoriae* (Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana). Munich / Leipzig: Saur.
- Van Hooff, A. 1990. *From Autothanasia to Suicide: Self-killing in Classical Antiquity*. London: Routledge.
- Van Opstall, E. (vert.) 1998. *Chariton. Chaireas en Kallirhoë, Een liefde*. Amsterdam: Athenaeum-Polak & Van Genneep.
- Vilborg, E. (ed.) 1955. *Achilles Tatius. Leucippe and Kleitophon* (Studia Graeca et Latina Gothoburgensia 1). Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Whelan, C.F. 1993. "Suicide in the Ancient World: a Re-examination of Matthew 27", in: *Laval théologique et philosophique* 49,3: 505-522.